

Úvaha o rekonstrukci a reverzibilitě v restaurování

Ing. arch. Miloš Solarř

KONTAKT: solar@up.npu.cz

Co je restaurování? Co je cílem restaurování? Co je cílem rekonstrukce zaniklé (části) památky? Latinské sloveso „*restaurāre*“ znamená obnoviti, opět vystavěti. Pokud se budeme zabývat obsahem pojmů „restaurování“ a „rekonstrukce“, nutně dojdeme k tomu, že klást je do protikladu je nesmysl. Princip rekonstrukce nedochovaného je – a vždycky byl – součástí snahy po zachování a odpovídající presentaci výtvarných děl minulosti. K obnově památky můžeme přistoupit v zásadě třemi způsoby. Prvním je rekonstrukce. Znamená návrat ke staršímu nedochovanému stavu tím, že jej znovu vytvoříme. Opakem je konzervace, která nemění dochovanou podobu. Alternativou je změna. Úpravy historických staveb podle aktuálního vkusu jsou běžné. Princip změny podoby výtvarného díla tak, aby vyhovovalo současným představám, je ale obecný a může se týkat i uměleckého řemesla, maleb a soch. Připomeňme například přežívající praxi přístupu ke středověkým plastikám: odstranit mladší vrstvy (nejen povrchové úpravy, ale i pozdější doplňky), protože nejsou „původní“, a vzniklé torzo konzervovat a estetizovat, protože rekonstrukce „původní“ podoby (například polychromie) není „restaurování“. Tímto způsobem fyzicky zaniká historická podoba památky ve všech svých vrstvách, aniž bychom se vrátili k výchozímu stavu. Památka minulosti je nahrazena novým výtvarným dílem.

Položíme-li si otázku, co odlišuje restaurování od jiných forem obnovy památek, můžeme s jistotou odpovědět, že rozdíl vůbec nesouvisí s principem rekonstrukce. To, čím se restaurování odlišuje, je kvalifikovanost. Ve srovnání s jinými formami obnovy jsou při restaurování kladeny mnohem vyšší nároky na schopnosti, vědomosti a dovednosti zhotovitele, požaduje se vyšší odpovědnost a dodržování řady formálních institutů, které napomáhají památku chránit před znehodnocením. Kvalifikovaně lze konzervovat i rekonstruovat, případně doplňovat a měnit. Rozhodnutí, co konkrétně má být v daném případě výsledkem restaurování, musí vycházet z poznání hodnot dotčeného díla a pochopení souvislostí. Představa, že proces odpovědné formulace zadání lze nahradit formálním požadavkem na restaurování a restaurátoři si s tím už „nějak“ poradí, je hloupá. Jinými slovy: otázka, za jakých předpokladů je rekonstrukce zaniklé části památky žádoucí, není věcí restaurování, ale zadání. A zadání by mělo – řečeno slovy platného památkového zákona – odpovídat současnému stavu poznání.

Jak velmi správně před časem upozornil Petr Kroupa, v souvislosti s památkami by se nemělo hovořit o kulturní hodnotě, ale o hodnotách v množném čísle. Restaurovat se může ledascos. Je-li cílem restaurování zachovat a odhalovat estetické a historické hodnoty památek, pak je třeba si uvědomit, že tyto hodnoty budou u každé památky jiné a tomu budou odpovídat i rozdílné cíle restaurátorského zásahu. Kulturní hodnoty střepu nalezeného při archeologickém výzkumu přece nejsou totožné s hodnotami oltářního obrazu. Autorství díla zhotoveného Mistrem vlastnoručně je v jiné poloze než v případě stavby, která byla postavena podle Mistrova návrhu. Individuálně zhotovené dílo má jinou povahu než průmyslový výrobek. Pro ilustraci: soubor pěti historických automobilů Tatra ze sbírek Národního technického muzea je prohlášen národní kulturní památkou a při obnově vily dr. Müllera od Adolfa Loose se restaurovaly i původní záchodové mísy a vodovodní kohoutky. Pro stanovení cíle restaurování jsou podstatné i další okolnosti. Požadavky na restaurování pro galerijní účely jsou jiné než v případě, že dílo zůstane v původním prostředí. Pro součást výzdoby oltáře je těžko přijatelná presentace, která by s celkem oltáře nekorespondovala. Sochu umístěnou v exteriéru je třeba ochránit více než tu samou plastiku, pokud bude umístěna ve vnitřním chráněném prostředí. Věci, které se budou užívat (např. parketové podlahy, dveře, okenní vitraje, nábytek, bohoslužebné předměty), mají jiné nároky než ty, které budou pouze uloženy, případně vystaveny. Cíle a tedy ani zadání restaurování nelze paušalizovat. Je potřeba je odvíjet od konkrétní situace a souvislostí. Pokud je pro fyzické zachování díla, jeho nerušené vnímání, možnost užívání nebo věrohodnou presentaci vhodné doplnit některou zaniklou součástí, není důvod, aby tomu tak nebylo.

Vedle rekonstrukcí, které jsou dnes chápány jako běžná součást restaurování (např. doplnění chybějících atributů soch světců), je podle mého názoru vhodné uplatnit princip rekonstrukce i tam, kde se tak zatím bohužel děje pouze výjimečně. Konkrétně mám na mysli rekonstrukci zaniklých povrchových úprav architektury včetně architektonické plastiky. V mnoha případech půjde o rekonstrukci povrchů, které byly zničeny v rámci předchozích restaurátorských zásahů. Nebude to v dějinách památkové péče poprvé, kdy je potřeba se vypořádat s následky doktrín, které významně poškodily památkový fond.

Požadavek reverzibility je motivován snahou ochránit originál tím, že se nepřipustí jeho nevratné změny. V případě materiálů a technologií užívaných při restaurování je význam jednoznačný. Materiály a technologie, které mění vnitřní strukturu díla nebo jejichž bezpečnost není ověřena vědeckým poznáním a potvrzena dlouhodobou zkušeností (Benátská charta), nejsou žádoucí. Při interpretaci díla je zatím reverzibilita vztahována zejména na doplňky. Takové chápání je potřeba přehodnotit. Originál se změní nejen doplněním, ale také odstraněním existujícího. Zničení např. výše připomenutých povrchových úprav je nevratnou změnou. Požadavek eliminace nevratných změn jako etického standardu restaurování je proto potřeba uplatnit i při čištění, destruktivních průzkumech a odstraňování mladších doplňků a vrstev. Je zřejmé, že reverzibilitu nelze vykládat dogmaticky. Nedovedu si představit odstranění pojiva vpraveného do vápenné omítky při zpevňování napouštěním vápennou vodou. Stejně tak nelze paušálně zapovědět destruktivní průzkumy, čištění ani případné odstraňování mladších vrstev. Zvážení, zda čištění povede v daném konkrétním případě k výtvarné rehabilitaci díla nebo naopak ke zničení patiny, je věcí kvalifikované formulace zadání tak, aby odpovídalo současnému stavu poznání. Podstatné je si uvědomit, že invazivní zásahy mohou památku znehodnotit. Nebezpečí nevratného zničení díla nepřiměřenou sondáží, nešetrným čištěním či odstraňováním mladších doplňků a vrstev je přitom mnohem aktuálnější než totéž nebezpečí v případě rekonstrukce chybějících součástí.

Odvozování obsahu restaurování od existence pojmu „restaurování“ patří do středověké scholastiky. Pojem restaurování odráží určitou ideu a shrnuje standardy, které je vhodné pro naplnění této idey respektovat. Pro úvahu o uplatnění principu rekonstrukce při restaurování je klíčové formulování cílů, jichž má být restaurováním dosaženo. Tyto cíle musí vycházet z poznání díla a uvědomění si všech jeho hodnot. Měly by respektovat prostředí, souvislosti a v neposlední řadě i potřeby, kterým má dílo při své další existenci sloužit. Správné formulování cílů restaurátorského zásahu je klíčové. Pokud je prostředkem naplnění „správného“ zadání rekonstrukce, pak je rekonstrukce žádoucí součástí restaurátorského zásahu. Pokud rekonstrukce budí rozpaky, je třeba se vrátit k zadání a zkoumat, zda skutečně vyhovuje současnému stavu poznání a specifikům dotčeného díla. Tedy zda cíle restaurování vedou k zachování památky v „plné bohatosti její původnosti“. V této souvislosti je vhodné si uvědomit, že do bohatství kulturního dědictví nepochybně patří i historiky daná podoba památek, a tu těžko zachováme, pokud bychom princip rekonstrukce z restaurování vyloučili. Otázka rekonstrukce v restaurování není v poloze ano/ne, ale je o přiměřenosti a podloženosti.

Názory se mohou lišit. Všem nadřazená by však měla být myšlenka, kterou s oblibou připomíná Josef Štulc: „hlavně neuškodit!“